

A Gilaki *Nesāb* from the Pahlavi I Era

Behrooz Mahmoodi-Bakhtiari*

Maryam Sadat Fayyazi**

Abstract

Nesāb is a term used to describe the versified glossaries, which were composed mostly during the Qajar era, for the sake of pedagogic purposes. Applying the principles of investigating linguistic *nesāb*, the present article introduces and describes the semantic features in the newly found *nesāb*. The importance of this *nesāb* lies in the fact that, unlike other major Caspian languages (namely, Māzandarāni and Semnāni) for which extensive *nesābs* are available, prior to the discovery of the text discussed in this article, the existence of the lexicon for Gilaki in verse had not been convinced. The present qualitative research is included in the category of fundamental studies. The research framework is dialectology, and the geographical scope of the study is limited to Gilān province. Data analysis has been carried out descriptively and interpretively. The meanings of the vocabulary are presented based both on linguistic intuition and by reference to Gilaki dictionaries. This short *nesāb* is composed of 25 verses, including words from various parts of speech and nouns from different semantic domains. The *nesāb* consists of two sections- an 18-verse-part and a 7-verse-part composed respectively in the *Motaqāreb* and *Mojttas* prosody in the Pahlavi I era.

Keywords: Gilaki, *Nesāb*, dialect dictionary, versified glossary, manuscript.

* Associate Professor in Linguistics, Department of Performing Arts, College of Fine Arts, University of Tehran (Corresponding Author), mbakhtiari@ut.ac.ir

** Associate Professor in Linguistics, Department of East Asia, Asian Cultural Documentation Center, Institute for Humanities and Cultural Studies, m.fayyazi@ihcs.ac.ir

Date received: 08/04/2025, Date of acceptance: 27/05/2025

Introduction

Nesābs are versified dictionaries composed for the purpose of education, and may be considered to be placed among the first oral dictionaries. These versified texts were composed to facilitate the process of memorizing words, and were used to sugarcoat the issues which were hard to learn. In addition to their linguistic value, these texts also bear cultural significance, as they contain traces of words which seem to be removed from the collective memory of the speakers of the language in the process of language extinction, or language transformation. From this perspective, composing *Nesābs* may be considered as a part of strategies for knowledge transfer, the spread of local languages, and the preservation of oral traditions. In poetic literature, a *Nesāb* is the description of a word or concept in another expression, and is of three types: inflectional *Nesābs*, expressive *Nesābs*, and linguistic *Nesābs*, the latter of which deals with the translation and provision of lexical equivalents among languages. Dialectal *Nesābs* are considered as historical documents which not only reflect the linguistic characteristics of a particular period, but also provide information about the environment, attitudes, and lifestyles of the speakers of that dialect. These *Nisābs* are particularly important for chronological studies and linguistic documentation, especially in the case of endangered languages of which few written sources are available.

Material and Methods

The present study, by applying the principles of the study of dialectal *Nisābs* and in line with the main goal of the research, documenting the Gilaki language, aims to achieve two goals: first, introducing the first available Gilaki *Nesāb*; and secondly, describing the linguistic information of the work in question. Based on the aforementioned goals, the present qualitative research may be placed among the fundamental studies. In order to do so, a general information of *Nesāb*s and a brief historical sketch of composing *Nesābs* is provided, and the major dialectal *Nesāb*s have also been introduced. The research framework is dialectology, and the scope of the research is limited to Gilan province. The data analysis was conducted descriptively and interpretively, and to achieve this, in addition to the linguistic intuition of one of the authors as an informed native speaker, references were made to the available references, such as *A Dictionary of Gilaki* (Stoudeh), *A Glossary of Gilaki Dialect, including Gilaki Idioms and Proverbs* (Mar'ashi), *A Dictionary of Gil and Daylam* (Payandeh), and *Gila-Gab* (Nozad).

Discussion and Results

In the manuscript section of the Central Library of the University of Tehran, among the manuscripts donated by the late 'Ali Asghar Hekmat to the Faculty of Literature library, there is a manuscript numbered 326, which contains poems and writings in Gilaki. This text does not bear a specific date or author's signature, but considering the number 311 (1311/ 1932) mentioned at the beginning of another poem on page 50 of the text in this collection, it can be assumed that the text belongs to the Pahlavi I era. On pages 39 to 41 of this manuscript, a text called "Gilaki *Nisāb*" is written, which is an instructional poem in 25 verses, presented in two parts. The first part of this *Nisāb* provides 18 verses in the *Bahr-e Mutaqāreb* (*fa'ulon fa'ulon fa'ulon fa'ul*) and presents the meaning of 53 words. The second part consists of 7 verses in *Bahr-e Mojattas* (*mafā'elon fa'alāton mafā'elon fa'alon*) and presents the meaning of 25 words. The text starts with this sentence that since Gilan remained safe during the different wars and battles, and its inhabitants were not forced to migrate to the other parts of the country, it may be claimed that Gilaki has preserved many of its old and original words (referred to as *alfāz-e fors-e qadim* 'words of the older Persian'). It is noteworthy that for a long time, local dialects were known as the older forms of Persian, rather than independent dialects per se. The presence of words such as "Eiffel Tower" and "Dun-Echel" (low level) in this verse indicates the poet's familiarity with the French language and culture, and strengthens the possibility that he belonged to the literate and upper class of society of his time.

Conclusion

The study of the present Gilaki *Nesāb* reveals that the words used in it belong to different categories of speech, namely infinitives, verbs, adjectives, adverbs and nouns, and the majority of the words in this vocabulary are nouns. This category includes words from the human artifacts, animals, names of nature, physical activities, body parts, food, kinship relations, physical states, clothing words and units of measurement. The words in this vocabulary, despite being few in number, have metatextual connotations which provide the audience with valuable ecological and identity information. A noteworthy point about human artifacts is that they can be placed in two categories: straw and wood. The raw materials of human structures in the present *Nesāb*, terminate with an approach to the ecosystem; that the place of use of the dialect studied in the present text is undoubtedly a fertile and rainy region, and the language reflects its ecosystem and the man-made structures that have

created it. The words related to “rice” indicate the cultivation of this agricultural product in the region and its importance in daily life. Also, the indication of a large number of animals in the text indicates the biodiversity of this region, especially in terms of birds and poultry on the one hand, and their importance in the lives of the Gilaki speakers on the other. Referring to cases like this is an arena for the cultural display of the table of its people. Another issue of note is the information provided by this text about the Gilaki foods. A brief look at the cuisine of the people of Gilan province reveals a diverse range of foods which are primarily prepared with rice or various types of chicken and poultry. The present study also shows that how recording and analyzing the local poetic texts contributes to the preservation of endangered languages, as well as paving the way for the recognition of hidden layers of meaning in native culture, and the strengthening of linguistic resilience against social changes.

Bibliography

- Bérésine, Ílja Nikolaevič (1853), *Recherches sur des Dialectes Persans*, Casan.
- Borjian, Habib (2010), “*Nesāb-e Tabari* Revisited: A Mazandarani Glossary from the Nineteenth-Century”. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung*, v. 63, n. 1.
- Borjian, Habib (2004), “*Nesāb-e Velāyati* by Rezā Darvish Kupāyi”, *Nāmeḥ-ye Pārsi*. 9/3. [in Persian]
- Browne, Edward (1954), *A Literary History of Persia from the Earliest Times to the Time of Ferdowsi (Vol. I)*, Translated by Ali Pasha Saleh, Tehran: Ibn Sina Library Publication. [in Persian]
- Christensen, Arthur (1930), *Contributions a la Dialectologie Iranienne*, Kobenhavn.
- Chodzko, A. (1842), *Specimens of the Popular Poetry of Persia, as Founded in the Adventures and Improvisations of Kurroglou*, London.
- Dorn, Bernhard (1821), *Ketab-e Kanz al-Asrar: including the Divan of Amīr Pāzavāri of Mazandaran*, Saint Petersburg: Printing House of the Imperial Academy. [in Persian]
- Farāhāni Qā'em-Maqām, Mirza Sādeq (1933), *The Complete Divan of the Greatest Iraqi Poet of Recent Century, Mirza Sadeq Khan Amiri Qā'em-Maqām Farāhāni*, Edited by Vahid Dastgerdi, Tehan: Armaghān Printing House. [in Persian]
- Jadidi, Mohammad Rezā (2011), *Lexicon of Semnāni Words by Mohammad Baqer Nayyeri and Farhang Shokouhi*, Semnan: Hableh-Rud Publication. [in Persian]
- Kiā, Sādeq (1948), *Tabari Lexicon*, Tehran: University of Tehran Press. [in Persian]
- Kiā, Sādeq (1978), *Dialectal Words in Seven Persian Glossaries*, Tehran: Iranian Academy of Language. [in Persian]

35 Abstract

- Hassan'alizādeh, Samāneh; Shahidi, Ali and Zarshenās, Zohreh (2022), "Bilingual Persian-Turkish Verse Dictionaries Functionality in the Transmission of Persian Language in Ottoman Period in Anatolia", *Persian Language and Literature*, v. 75 n. 245. [in Persian]
- Mahmoodi-Bakhtiari, Behrooz (2008), "The English Nesab by Farhad mirza Mo'tamed al-Dowleh", *Āyeneh-ye Mirās*, v. 41. [in Persian]
- Mahmoodi Bakhtiari, Behrooz (2012), "Documents from the Earliest National Efforts to Collect Iranian Dialects: Local Words from Shahrezā and Ardestān", *Payām-e Bahārestān*, v. 1, N.1. [in Persian]
- Mahmoodi Bakhtiari, Behrooz (2022), "Iranian Dialectical Words in *Farhang-e Nezām*", *Language and Linguistics*, v. 16, n. 32. [in Persian]
- Mahmoodi Bakhtiari, Behrooz & Shah-Hoseini, Faeqeh (2019), "The Very First Glossary of Gilaki Language from 19th Century", *Caucasus and Caspian Linguistic and Literary Studies*, v. 1, n. 1. [in Persian]
- Modabberi Mahmood (2003), "Dialectical Words in *Makhzan al-Adviyeh*", *Journal of Prose Studies in Persian Literature*, v. 18. [in Persian]
- Madani, Reza (1987), "Thirty-odd Gilaki Words in Zoology", in *Gilān-Nāmeḥ: A Collection of Articles on Gilan Studies*, M. P. Jataji (ed.), Rasht: Tā'ati Publication. [in Persian]
- Mara'shi, Ahmad (1984), *Glossary of the Gilaki Dialect with Gilaki Expressions and Proverbs*, Rasht: Ta'ati Publication. [in Persian]
- Monazzam al-Sho'arā (1953), "Kāzeruni Dialect Expressions", *Mehr* v. 9, n. 4. [in Persian]
- Moqadasi, Abu Abdellah Mohammad-ebn Ahmad (1982), *Ahsan al-Taḳāsim fī Ma'rifat al-Aḳālim [The Best Divisions for Knowledge of the Regions]*, Translated by Ali Naqi Monzavi, Tehran: Iranian Authors and Translators Association. [in Persian]
- Melgounof, G. (1868), "Essai sur les dialectes de Mazanderan et de Ghilan", *Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft (ZDMG)* XXII.
- Morgan, J. de. (1904), *Missions Cientifique en Perse V (Etudes linguistiques), Dialects du Kurds, Langues et Dialects du Nord de la Perse*, Paris: Imprimerie Nationale.
- Nā'ebi, Mohammad Sādeq (2004), *Nesab-e Sadeq*, Miyaneh: Mohammad Sadeq Naeabi. [in Persian]
- Nowzād, Fereydoun (2002), *Gil-e Gab*, Rasht: Gilan University Press. [in Persian]
- Nirumand, Mohammad Bāqer (1970), *Nesāb-e Shushtar*, Tehran: Sadr Library Publication. [in Persian]
- Payandeh (Langerudi), Mahmoud (1987), *Gil and Deylam Dictionary (Persian to Gilaki)*, Tehran: Amir Kabir Publishing Institute. [in Persian]
- Radi, Akbar (1989), *Pellekān [The Staircases]*, Tehran: Namāyesh Publication. [in Persian]
- Rezaei, Jamal (1965), *Birjandi Dialect, Part One: The Dictionary of Molla Ali Ashraf Sabouhi*, Tehran: Irankode. [in Persian]

- Sadeghi, Ali Ashraf (2000), *A Review of Iranian Dialect Dictionaries*, Tehran: Academy of Persian Language and Literature. [in Persian]
- Sādeqi, ‘Ali Ashraf (2002), “Recovered Fragments from *al-Mowāzane* by Hamzeh Esfahāni”, *Nāmeḥ-ye Iran-e Bāstān*, v. 1. [in Persian]
- Sotudeh, Manuchehr (1953), *Gilaki Dictionary*, Tehran: Journal of the Iranian Studies Society.
- Tafazzoli, Ahmad (1962), “Dialectal Words in *Toḥfat al-Mo’menin*”, *Farhang (Publication of the Organization for Popular Culture)*, v. 2. [in Persian]
- Zabihi, ‘Ali (2015), *The Tabari Lexical Poem: Along with Other Lexicons*, Tehran: Resānesh-e Novin. [in Persian]

یک نصاب گیلکی از دوره پهلوی اول

بهروز محمودی بختیاری*

مریم‌سادات فیاضی**

چکیده

مقاله حاضر، با کاربرست اصول حاکم بر مطالعه نصاب‌های گویشی، به معرفی و توصیف اطلاعات معنی‌شناختی نصابی نویافته از زبان گیلکی می‌پردازد. اهمیت این نصاب در آن است که برخلاف سایر زبان‌های مهم خزری (یعنی مازندرانی و سمنانی) که نصاب‌های مفصلی از آنها موجود است، تا قبل از یافته شدن متن این مقاله، هیچ ایده‌ای از واژه‌نامه‌ای منظوم برای گیلکی متصور نبوده‌ایم. پژوهش کیفی پیش‌رو، در شمار مطالعات بنیادی قرار دارد. چارچوب پژوهش حاضر، گویش‌شناسی است و قلمرو تحقیق آن نیز به گیلکی تکلم شده در استان گیلان محدود می‌شود. تجزیه و تحلیل داده‌ها به صورت توصیفی و تفسیری صورت گرفته است. معنای واژگان این نصاب، هم بر اساس شم زبانی و هم با رجوع به فرهنگ‌های زبان گیلکی ارائه شده‌اند. این نصاب کوتاه، در ۲۵ بیت واژه‌هایی از انواع مقولات کلام و اسم‌هایی از حوزه‌های مختلف را ارائه می‌کند. این نصاب دو قسمت ۱۸ بیتی و ۷ بیتی دارد که به ترتیب در بحر مقارب و بحر مجتث در دوره پهلوی اول سروده شده‌اند.

کلیدواژه‌ها: گیلکی، نصاب، واژه‌نامه گویشی، نسخه خطی.

* دانشیار زبان‌شناسی گروه هنرهای نمایشی، دانشکده‌های زیبا، دانشگاه تهران (نویسنده مسئول)،
mbakhtari@ut.ac.ir

** دانشیار زبان‌شناسی گروه آسیای شرقی، مرکز اسناد فرهنگی آسیا، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات
فرهنگی، m.fayyazi@ihcs.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۱۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۰۷

۱. مقدمه

نصاب‌ها واژه‌نامه‌های منظومی هستند که برای کارکردهای آموزشی سروده شده‌اند. اما به واقع باید آنها را نخستین فرهنگ‌های لغت شفاهی پنداشت که از فرهنگی به فرهنگ دیگر دامن می‌گسترند و افزون بر ارزش زبان‌شناختی، از اعتبار فرهنگی هم برخوردارند. در نصاب‌ها ردپای واژه‌های فراموش‌شده‌ای را می‌توان بازجست که با خاموشی گویشوران‌شان، در جایی از سنت شفاهی گم شده‌اند و گنجینه‌ای از فرهنگ را در خود مدفون ساخته‌اند. از همین روست که نصاب‌ها را باید در شمار راهبردهای انتقال دانش و آموزه‌های سنتی شفاهی و گسترش زبان‌های بومی و منطقه‌ای گنجانند. نصاب در ادبیات، شرح منظوم واژه و اصطلاحی است به زبان و بیان دیگر؛ و بر اساس تنوع موضوعی در سه مقوله تجویدی، بیانی و زبانی جای می‌گیرد. منظور از نصاب تجویدی، شرح روان و ساده اصطلاحات و مفاهیم قرائتی و تجویدی قرآن کریم است (نون ساکن حذف کن، تشدید گردان یرملون/ یرملون دان یاء و راء و میم و لام و واو و نون). در نصاب بیانی شرحی قابل فهم از مفاهیم فلسفی به دست داده می‌شود (مسافر آن بود که بگذرد زود/ ز خود صافی شود چون آتش از دود). مراد از نصاب زبانی در شعر و ادبیات آن است که واژه‌ای را از یک زبان به زبان دیگر شرح دهند یا معادل آن را بیاورند. (نائبی ۱۳۸۳: ۱۰-۱۱).

نصاب‌های گویشی، به عنوان اسناد تاریخی ارزشمند، نه تنها ویژگی‌های زبان‌شناختی یک زبان در دوره زمانی مشخصی را بازتاب می‌دهند، بلکه دارای دلالت‌های فرامتنی گسترده‌ای نیز هستند و اطلاعاتی از شیوه زندگی، نگرش و زیست‌بوم گویشوران به دست می‌دهند. بررسی نصاب‌های زبانی زبان‌های در معرض خطر، به‌ویژه آن دسته زبانی‌هایی که آثار مکتوب اندکی از آنها بر جای مانده، افزون بر نقش کلیدی‌شان در مطالعات در زمانی، ابزاری مهمی برای مستندسازی این زبان‌ها به شمار می‌آید. از همین روست که مطالعه نصاب‌های گویشی برای پژوهشگران حوزه علوم انسانی و به‌طور مشخص زبان‌شناسان ضرورتی انکارناپذیر می‌نماید.

پژوهش حاضر، با کاربری اصول حاکم بر مطالعه نصاب‌های گویشی و در راستای هدف اصلی پژوهش یعنی مستندسازی گویش گیلکی، بر آن بود تا به دو هدف فرعی دست یابد: نخست، معرفی نخستین نصاب گیلکی؛ و دوم، توصیف اطلاعات زبان‌شناختی اثر مورد نظر. بر اساس اهداف پیش‌گفته، پژوهش کیفی حاضر در شمار مطالعات بنیادی قرار دارد. چارچوب پژوهش گویش‌شناسی است و قلمرو تحقیق به استان گیلان محدود

یک نصاب گیلکی از دوره پهلوی اول (بهروز محمودی بختیاری و مریم سادات فیاضی) ۳۹

می‌شود. تجزیه و تحلیل داده‌ها به صورت توصیفی و تفسیری صورت گرفته و برای تحقق آن، افزون بر شم زبانی یکی از نویسندگان در مقام گویشور بومی مطلع، به فرهنگ‌های لغت فرهنگ گیلکی (ستوده)، واژه‌نامه‌ی گویش گیلکی به انضمام اصطلاحات و ضرب‌المثل‌های گیلکی (مرعشی)، فرهنگ گیل و دیلم (پاینده) و گیل‌گب (نوزاد) ارجاع داده شده است.

۲. نصاب و نصاب‌سرایی

سرایش مفاهیم علمی و آموزشی به صورت نظم، شیوه‌ای دیرپا در سنت ادبی ایران است؛ و متون علمی منظوم (به ویژه واژه‌نامه‌های منظوم)، «نصاب» نام دارند. مشهورترین و احتمالاً قدیمی‌ترین نصاب عربی که به نظم فارسی درآمده، *نصاب الصبیان* نام دارد که در سال‌های پایانی سده ششم و سال‌های آغازین سده هفتم هجری توسط ابونصر فراهی (معاصر بهرام شاه غزنوی) در دو بیت سروده شده، و برای آموزش ۱۲۲۲ واژه سامان یافته است. این کتاب از اواسط قرن هفتم تا اوایل قرن چهاردهم در کشورهای ایران و هندوستان، و ممالک آسیای صغیر یکی از کتابهای درسی رایج برای آموزش زبان عربی در مکتب‌خانه‌ها بوده است. *نصاب الصبیان* به سرعت به الگویی برای اکثر نصاب‌های پس از خود تبدیل شد، به طوری که در مقدمه *لغت‌نامه* دهخدا به پنجاه و یک نصاب تقیدی از این کتاب اشاره شده است. البته لازم به ذکر است که الگوی سرایش نصاب برای زبان‌آموزی، به زبان عربی محدود نیست و نصاب‌های دیگری هم برای آموزش سایر زبان‌ها هم وجود دارند. مثلاً نصاب‌های متعددی که در آموزش واژه‌های ترکی می‌شناسیم (نک. حسنعلی‌زاده، شهیدی و زرشناس ۱۴۰۱). علاوه بر این، برای زبان‌های اروپایی (به طور مشخص زبان‌های انگلیسی و فرانسه) هم نصاب داریم، که در دوران قاجار سروده شده‌اند. مثلاً *نصاب انگلیسی* فرهاد میرزا معتمدالدوله نخستین ابزار کمک آموزشی زبان انگلیسی در ایران است (نک. محمودی بختیاری ۱۳۸۷). یکی از نخستین نصاب‌های فرانسه به فارسی را هم ادیب الممالک میرزا صادق فراهانی (۱۲۳۷-۱۳۳۶ق)، در سال ۱۳۱۷ق در چند قطعه کوتاه و مشتمل بر صد بیت سروده است (فراهانی قائم‌مقامی ۱۳۱۲: ۷۴۷-۷۵۱). نصاب‌های دیگری هم برای زبان فرانسه وجود دارد که *نصاب فرانسه ناصری و منظومه اعتصامیه* معروف‌ترین آنها هستند.

۱.۲ نصاب‌های گویش‌های ایرانی

علاوه بر زبان‌های بیگانه، گویش‌های مختلف ایرانی هم موضوع سرایش نصاب بوده‌اند. احتمالاً قدیمی‌ترین نصاب گویشی شناخته‌شده، نصابی است از گویش بیرجند به نام فرهنگ صبوچی. این منظومه دویست بیتی در بحر رمل مثنی‌مقصود سروده شده و یک قافیه ثابت دارد. گوینده این نصاب، علی‌اشرف صبوچی است که در نیمه دوم قرن دوازدهم و نیمه اول قرن سیزدهم قمری می‌زیسته است (رضائی ۱۳۴۴: ۲). برخلاف بسیاری از نصاب‌های دیگر که حداکثر از بیت سوم به ارائه داده‌های لغوی می‌پردازند، این نصاب از بیت بیستم خود با واژه‌های گویشی زیر آغاز می‌شود:

تیت توت، انگیر انگور و الی آلو بود	جاک باشد شیر اول‌دوش و صمغ هر شجر
مُسْمُوسو آهسته‌کار و ورور و بسیارگو	شیخ باشد شیخ و نایبدو بود بی‌سیم‌وزر
تیغل است آن کاردی کانرا نباشد دسته‌ای	آهن بران بی‌جوهر بود نامش فَنَر

(همان، ۲۸)

متن مهم بعدی، نصاب طبری است که توسط شخصی به نام امیر تیمور قاجار از مردم ساری در زمان محمدشاه قاجار و به فرمان اردشیر میرزا فرمانفرمای طبرستان، به شیوه نصاب الصبیان ابونصر فراهی سروده شده و بیش از ۸۰۰ واژه مازندرانی را معنی کرده است (نک. کیا ۱۳۲۷: ۲۱):

مه یار عزیز ای خجیره ریکا	ترا جان عشاق بادا فدا
فعولن فعولن فعولن فعول	ز بحر تقارب بخوان شعرها
زمین دان بنه، ابر آمد مها	بود دینه دیروز و الان اسا
همو عامی و هم پیر دان پدر	پسر دختر آمد کیجا و ریکا
هئیش و بئو و بخون و برو	نشین و بگو [و] بخوان و بیا

(همان، ۳۱)

نصاب طبری زمینه علاقه نصاب‌سرایان دیگری را هم در حوزه سرودن نصاب‌های گویشی فراهم آورد، از جمله میرزا محمدعلی مجنون بارفروشی (۱۲۳۰-۱۲۸۶ ش) که

یک نصاب گیلکی از دوره پهلوی اول (بهروز محمودی بختیاری و مریم سادات فیاضی) ۴۱

معاصر ناصرالدین شاه قاجار بوده است. متن کامل نصاب مازندرانی او در دسترس نیست، اما چند بیتی از آن منتشر شده است؛ از جمله:

ای که از حال دل ما دردمندان غافلی
ساقیا، مقبول نبود از تو آزار دلی
برف ورف و سیل له، رودخانه باشد روخنه
چاه آبی را چلو گویند و جنبش و لولی
کرغ کرک و جوجه نیمچه، مؤیه مؤری، مؤش گل
خرف گب، قورباغه وگ، آلوچه یا گوجه هلی

(نک. ذبیحی ۱۳۹۴: ۱۱)

میرزا عسگری بارفروشی متخلص به خاوری (م. ۱۳۲۲ق)، شاعر دیگری از عهد ناصرالدین شاه است که نصاب طبری ناتمامی از او در دو بند برجا مانده است. ابیات اولیه این نصاب به شرح زیر است:

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات
خیز و خوش این قطعه را برخوان به آهنگ نکو
زن زنا، مادر ننا، بابا بیا و خواب خو
برفه ابرو، چشم چش، مژگان مجیک و چوب چو

(همان، ۱۴)

از نصاب‌های گویش‌های کرانه جنوبی خزر، نصاب‌های پراکنده‌ای از گویش مردم گرگان هم موجودند؛ که همگی به شاعران معاصر مربوطند. مثلاً نصاب ۵۱ بیتی سیدرضا عرفانی (۱۲۸۰-۱۳۴۸) که چنین آغاز می‌شود:

ای شریک دره زن، وی رفیق قافله
روز در فکر قمار و شب نماز نافله
گوش کن بهرت بخوانم ترهاتی خوشمزه
از لغات اهل گرگان گر تو داری حوصله

مورچه مولیچه است و اسفناج است اسبناق
کوب می‌باشد حصیر و باقلا شد باقله
ساس موری، شیفه احمق، پاچه پا، مبروص پیس
چشم احوال پت بود، کوتاه‌قد قدخِرطله
(همان، ۱۴)

یا نصاب نصرت‌الله صفایی (۱۳۱۰-۱۳۹۳) با چنین شروعی:
اهل گرگانیم و آب شهر ما او می‌شود خواب ما خو، تاب ما تو، گاو ما گو می‌شود
زَبَلَق یعنی تلنگر، چَنَدَلِک چمباتمه قلقلک دادن در اینجا زَنَدِ قَانُو می‌شود
(همان، ۲۱)

یا نصاب کریم‌الله قائمی با مطلع:
سبزه دل، یاد یاران می‌کند یاد آواز بهاران می‌کند
شاهد ما گفته‌های بی‌ریاست لفظ گرگانی ز دیگرها جداست
آندمه رغبت شود، تی تی گل است استخوان قوزک پا بو جُل است
(همان، ۲۳)

نصاب‌های مفصل گویشی دیگری که در دست داریم، جملگی معاصرند. مفصل‌ترین نصاب گویشی معاصر، نصاب شوشتری محمدباقر نیرومند (۱۳۴۹) است. این متن معنی ۲۱۷۰ واژه شوشتری را در ۱۰۷۰ بیت در بحر خفیف مسدس مخبون (فعلاتن مفاعلن فعلن) ارائه کرده است و واژه‌های گویشی آن از بیت یازدهم به شکل زیر شروع می‌شوند:

هست قرآن به شوشتری قُرْعُون گو به قرآن‌خوان قرعون‌خون
مجلس خاص خواندن قرآن نام آن مجلس مقابله دان
به وضو نیز دَس‌نماز بگو هم به سجاده جانماز بگو

(همان، ۳)

نصاب گویشی مفصل بعدی، نصاب سمنانی است. این نصاب را محمدباقر نیری (۱۲۸۷-۱۳۷۹) در ۵۹۲ بیت سروده و نخستین بار در سال ۱۳۶۶ منتشر شده است. این

یک نصاب گیلکی از دوره پهلوی اول (بهرز محمودی بختیاری و مریم سادات فیاضی) ۴۳

نصاب برخلاف نمونه‌های دیگر، فاقد مقدمه و معرفی وزن و امثالهم است و مستقیماً به معنی لغات می‌پردازد. نخستین ابیات این نصاب بدین قرار است:

ژی‌ر پایین و ژور هم بالا	آرو امروز شد، هرین فردا
کش بغل، پش پس و پرن جلو است	گل چه پیش و پرین چه پس‌فردا
برمه و گریه گریه و گردن	ویم بادام و هسته هم استا

(نک. جدیدی ۱۳۹۰: ۲۵)

این نصاب هم زمینه سرایش نصاب گویش‌های دیگری در استان سمنان شده است؛ مانند دو نصاب برای گویش الیکایی (مجید صبوری و حمزه گیلوری)، نصاب گویش پروری (محمدرضا گودرزی)، نصاب گویش شه‌میرزادی (عبدالله قاسمی) و نصاب گویش چاشمی (صادق نبوی) (نک. ذبیحی ۱۳۹۲: ۳۱-۳۶).

نصاب‌های دیگری که می‌شناسیم، نصاب‌های کوتاهی هستند که به صورت کامل در دسترس نیستند. مثلاً نصاب لغات کازرونی به نام *نصاب الشبان* اثر علی‌اکبر منظم کازرونی (متخلص به «منظم الشعرا») [۱۳۱۶-۱۳۶۶ ق] که به سبک *نصاب الصبیان* ابونصر فراهی و در بحر مضارع سروده شده است:

ای یار گل‌عذار من، ای غیرت بهشت	وی از بهار روی تو سرسبز کوه و دشت
مفعول فاعلات مفاعیل فاعلات	خیز و شنو به بحر مضارع تو سرگذشت
داروغه گرمه دان و مگر می، نزاع جر	دان فرد فرد تاک بیریک خاکروبه رشت
دان کفه کفه، تپه بود قطره، لپه حب	کپه بقول خورده شده پاک دان پلشت

(منظم الشعرا ۱۳۳۲: ۱۶۶)

نصاب کوتاه بعدی، نصاب رضادرویش کوپایی (متولد ۱۳۱۴) است، که واژگانی از گویش محلی «کوهپایه» (کوپا) در استان اصفهان را به نظم درآورده است. کوپایی از گویش‌های مرکزی ایران است که به آنها «ولایتی» یا «راجی» هم گفته می‌شود. این نصاب ۲۴ بیتی را برجیان (۱۳۸۳) به دقت آوانویسی و شرح کرده است.

در نهایت باید به نصاب منتشر نشده‌ای اشاره کنیم که به شماره ۱۷۰۳۵ در بخش نسخ خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی نگهداری می‌شود و به *نصاب امیری موسوم* است. با توجه به آسیب‌دیدگی صفحه اول این نصاب، نمی‌توان در مورد تعلق آن به گویش

مشخصی اظهار نظر نمود، اما مطابق شواهد و قرائن، احتمالاً گویشی از زاگرس مرکزی را معرفی می‌کند و لازم است که روی آن پژوهش بایسته‌ای صورت گیرد.

۳. پیشینه‌ارائه واژگان گیلکی در متون

گیلکی از زبان‌های مهم خزری است که متاسفانه اطلاعی از آن در قرون اولیه اسلامی نداریم. این در حالی است که در مورد زبان طبری (مازندرانی)، از قرن چهارم به بعد نوشته‌های شعری و نثری گوناگونی به جا مانده است. معدود اشارات کهن به گیلکی را می‌توان در نوشته ابواسحاق صابی (قرن ۴) در کتاب *التاجی* (رک. *المنتزع من کتاب التاجی فی اخبار الدوله الدیلمیه*، به کوشش ویلفرد مادلونگ) دید، که می‌گوید: «زبان رشتی نامفهوم است و با زبان سایر گیلانیان تفاوت دارد و حتی تفهیم و تفاهم متقابل میان رشتی‌ها و سایر گیلانیان مشکل است» (صادقی ۱۳۷۹: ۵۵-۵۶). مقدسی (۱۳۶۱: ۵۴۴-۵۴۵) نیز در کتاب *احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم* در بحث خود پیرامون زبان مردمان «خاوران» تصریح می‌کند که «گیلها» را زیاد به کار برند.

گیلکی ظاهراً فاقد ادبیات مثنوی کهن است و تاکنون هیچ گونه کتاب داستان شرح و حاشیه کتب مذهبی و امثال آن به این زبان در دست نیست. در واقع باید گفت که کهن‌ترین متون نثر گیلکی از قرن سیزدهم به جا مانده‌اند؛ مانند ترجمه داستان‌های عامیانه فارسی به گیلکی توسط میرزا ابراهیم گیلانی، و ترجمه فصل «بنای شهر آمل» توسط همین مترجم از کتاب *تاریخ طبرستان و رویان و مازندران* سیدظهیرالدین مرعشی، و ترجمه بخش‌هایی از کتاب *مقدس*، در دوران مشروطیت (مدنی ۱۳۶۶: ۱۹۲).

این در حالی است که در مقابل نثر نانوشته گیلکی، اشعار و ابیات منظوم آن نسبتاً زیاد است، مانند اشعار برجای مانده از شاه‌شرف (شرف‌شاه) دولایی گیلانی (متوفی در اوایل قرن ۹) و غزلیات ملمع و قطعات سید معین الدین شاه قاسم انوار (متوفی به سال ۸۳۷ قمری) (گلشن ۲- ۱۳۱: ۱۳۵۴). به این فهرست باید هزلیات گیلکی میرزا عابد فومنی، و سروده‌های ملا رضا ابن ملا رستم فومنی و میرزا باقر لشت نشایی را هم افزود (نک. دارن ۱۸۶۱: ۳۸۴).

از نظر مفردات گویشی^۱، دسترسی ما عمدتاً از رهگذر کتاب‌های داروشناسی، تواریخ محلی و فرهنگ لغات است. احتمالاً قدیمی‌ترین اشاره در کتاب *الموازنه* اثر حمزه اصفهانی (قرن چهارم) درباره‌ی واژه گیلانی «جبلغوز»^۲ /؟/ (فندق) دیده می‌شود (نک. صادقی ۱۳۸۱:

یک نصاب گیلکی از دوره پهلوی اول (بهروز محمودی بختیاری و مریم سادات فیاضی) ۴۵

۳۶). در تحفه المومنین یا تحفه حکیم مومن که کتابی تالیف شده در سال ۱۰۸۰ قمری است و نویسنده‌اش (محمد مومن حسین دیلمی) معاصر شاه سلیمان صفوی بوده، دو واژه گیلکی «شیرسته» /širəstə/ (سرکه شیرین مصنوع) و «قیلاو» /qilāv/ (آنچه از اشنان تازه که جمع کرده بسوزانند بهم می‌رسد) آمده‌اند (نک. تفضلی ۱۳۴۱). در مخزن الادویه (تالیف شده در سال ۱۱۸۵ قمری) نیز واژه‌های گیلکی «تخم کاجره» /toxm-e kājərə/ «جیلام» /jilām/ «خلبه» /xalba/ «خنیس» /xənis/ «شیرسته» /širəstə/ «لارکی» /lārki/ «وشیرا» /voširā/ و «هَرتیکه» /hortika/ (که همگی نام گیاهانی دارویی هستند) آمده‌اند (مدبری ۱۳۸۲: ۲۰۷).

یکی از کتاب‌هایی که واژه‌های گیلانی مربوط به قرن یازدهم را در اختیار می‌گذارد، متنی است به نام *خواص الحیوان* نوشته ملا علی کامی، که به شماره ۱/۲۳۸۷ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران محفوظ است. این کتاب در بین سال‌های ۱۱۰۵-۱۱۲۷ به میرزا عبدالله خان قزوینی وزیر گیلان تقدیم شده است. در این کتاب چند واژه گیلکی آمده است که توسط مدنی (۱۳۶۶) گردآوری شده‌اند. این واژه‌ها عبارتند از: «خنکار»^۳ (سلاطین گیلان)، «کارکیا» /kārkiyā/ (سلاطین گیلان)، «امیره» /amirā/ (حاکم بیه‌پس)، «کیا» /kiyā/ (ملوک دیالمه)، «شُکُل» /šukul/ (موش درختی)، «شپتک» /šəpətak/ (جانوری از گربه‌سانان)، «مرکایی» /murkāy/ «ختکا» /xutkā/ «کجلس مرکایی» /kojləs murkāy/ «سیاه‌پا» /siyāpā/ «فیلاوش» /filāvāš/ «سرخ‌تک» /surxətuk/ «چیر» /čəpar/ «پردن» /pədn/ (همگی به معنای انواع اردک)، «وُشُم» /vosom/ (سمانی، مرغی است)، «سیدک» /səyədək/ (مرغی با پا‌های دراز)، «کَکایی» /kəkāy/ (مرغی است)، «لُف» /lof/ (نوعی مار)، «چچار» /čučar/ (نوعی از سوسمار)، «انگور پژ» /əngurpəž/ (حشره‌ای مانند ملخ، احتمالاً جیرجیرک)، «سریاچ» /sərpāč/ (نوزاد وزغ)، «اسپلی» /espəli/ (جانوری است)، و کلمات «تریج‌ماهی» /tirij-māy/ «سفیدماهی» /sifid-māy/ «تنه‌ماهی» /tunə-māy/ «آزادماهی» /āzəd-māy/ «کجه‌ماهی» /kujə-māy/ «کولی» /kuli/ «سیم» /sim/ «ماش» /māš/ «کپر» /kupur/ «طرز» /təz/ «شکاب» /kəbšə/ «کله‌خس» /kalləxus/ «ژنبو» /žənbu/ و «انگورخور» /əngurxor/ در نام محلی چند ماهی (همان ۱۹۵-۱۹۶).

از میان کتاب‌های لغت، در *برهان قاطع*، فرهنگ جهانگیری و مجمع‌الفرس (همگی متعلق به قرن یازدهم) چند واژه گیلکی می‌بینیم. واژه‌های گیلکی *برهان قاطع* عبارتند از: «اشوار» /əšvār/ (جمعی از لشگریان که تبری و چماقی دارد... و آن حرب را «اسواری»

/əsvār/ گویند)، «افروشه» /əfrušə/ (نام حلوائی است)، «پایه» /pāyə/ (چوب‌کتک زدن)، «پَرَد» /parad/ (پل رودخانه و جوی آب)، «پرده نشین» /prdənīšm/ (سرحد نشینانی که تحت فرمان سپهسالاران باشند)، «پلاخم» /pələxəm/ (رستنی سیاه و سفید که به هنگام جویدن لعاب دارد)، «تی‌تی» /titi/ (لقب زنان پادشاهان گیلان)، «تیف» /tif/ (خس و خار)، «خاناده» /xānādə/ و «خَنَادَه» /xənādə/ (کسی که فرمان سپهسالار را به لشکر برساند)، «خُل» /xul/ (مقعد)، «خَلابَر» /xələbər/ (مردی از عرب که بر در خانه پادشاهان مرسوم خوار باشد)، «خَلابَش» /xələbəš/ (نوکر و ملازم)، «خَهَل» /xəhl/ (کج، ناراست)، «دارکوب» /dārkob/ (مرغی که با منقار درخت را سوراخ کند)، «ساس» /sās/ (حشره معروف)، «سیمبر» /simbər/ (در سرای، مهمان خانه)، «سیمبر اسوار» /simbər-əsvār/ (نوکران عرب که بر در خانه پادشاهان مرسوم خوار باشند و اسب و سلاح داشته باشند)، «شُمشُور» /šumšūr/ (رستنی که برگ آن به برگ سعتَر ماند و در آتش‌های ترش داخل کنند)، «فورشه» /furšə/ (حلو و نانخورشی در گیلان)، «کالجار» /kaləjār/ (جنگ و جدال، مزرعه برنج)، «کتکتو» /kutkutu/ (کاکوتی)، «کول» /kul/ (مردم گیلان و بیه پس، پشته و تله)، «گیل» /gil/ (رعیت و روستایی)، «مایه دار» /māyədār/ (جماعتی که در عقب لشکر می‌ایستند)، «مُلُوخیا» /molxyə/ (نوعی گل خبازی)، «همیشه جوان» /hamišə-žəvān/ (رستنی... که برگ آن از برگ زیتون بزرگتر است و پیوسته سبزمی‌باشد...) (نک. کیا ۱۳۵۷: ۳۷-۴۰). در فرهنگ جهانگیری نیز چند واژه گیلکی آمده‌اند، که تعدادی از آنها با واژگان برهان یکسانند و برخی تفاوت‌های جزئی دارند. مثلاً «افروشه» در برهان در فرهنگ به صورت «افروشه» /āfrušə/ آمده است. «پَرَد» (پل) در برهان به صورت «پُرد» /pord/ آمده و «پرده نشین» به صورت «پره نشین» /parə-nišm/ و واژه‌های «آین» /āym/ (آهن)، «برگ و بار» /bərg-u-bār/ (سلاح جنگ)، «خوره» /xurə/ (خارپشت)، و «ورسر خلابران» /vər-sər-xələbərān/ (مهربان پیاده‌های عرب که در خانه پادشاهان مرسوم خوار باشند)، جدیدند و واژه‌های «اسوار»، «خاناره»، «خل»، «دارکوب»، «ساس»، «کالجار»، «کتکتو»، «کول» و «مایه دار» نیز تکراریند (نک. همان، ۸۰-۷۷). در مجمع‌الفرس نیز واژه‌های «پایه» و «خل» آمده‌اند، به همراه واژه‌های «دَهره» /dahre/ (حربه‌ای که به ساطور ماند و دسته‌ای بر آن نشانند) و «کَلاپشت» /kulāpušt/ (جامه‌ای که از پشم گوسفند می‌بافند) (همان، ۱۳۶). در فرهنگ نظام هم که فرهنگی از دوران پهلوی اول است؛ سه واژه گیلکی وجود دارند: کَلاک /kələk/ (جوشیدن

یک نصاب گیلکی از دوره پهلوی اول (بهروز محمودی بختیاری و مریم سادات فیاضی) ۴۷

آب)، فسوجان /fusənjān/ فسوجن /fusənjən/ (فسنجان) و نوغان /nowyān/ (موسم و وقت هرچیز) (محمودی بختیاری ۱۳۹۹: ۱۱۳).

از سوی دیگر و در قرن نوزدهم میلادی، علاقه پژوهشگران غربی به زبان‌های خزری از جمله گیلکی جلب شد. ابتدا الکساندر خوجکو (خودزکو) مجموعه‌ای از متون مازندرانی، تالشی و گیلکی را در کتاب (۱۸۴۲) خود گردآوری کرد. او ۳۰ ترانه کوتاه گیلکی را در کتابش نقل کرد، و برای واژه‌های آن واژه‌نامه‌ای تنظیم کرد که به احتمال قوی قدیمی‌ترین واژه‌نامه یکی از زبان‌های ایرانی (به جز فارسی) به زبانی اروپایی است. در این واژه‌نامه، معنی ۱۷۰ واژه گیلکی را به انگلیسی ذکر کرده است. در سال ۱۸۵۳، ایلیا برزین در کتابی به نام پژوهش در گویش‌های ایرانی، واژه‌نامه‌ای تطبیقی از واژگان فرانسه، فارسی، گیلکی، مازندرانی، گبری و کردی خاوری و باختری منتشر کرده است (برزین، ۱۸۵۳: ۲-۱۴۹). پانزده سال بعد، ملگانوف (۱۸۶۸) در مقاله‌ای به زبان فرانسه ۲۰۳ واژه گیلکی را در قیاس با مازندرانی در کنار ترجمه فرانسه آنها ارائه کرد (همان، ۱۹۵-۲۰۲)، ۹۰ جمله گیلکی را هم به فرانسه و فارسی در ذیل آنها افزود (همان، ۲۰۲-۲۰۹)، و سپس ۱۶ دوبیتی و یک شعر چهاربیتی گیلکی را هم به عنوان نمونه‌هایی از این زبان معرفی کرد. در نیمه اول قرن بیستم، ژاک دومورگان در بخش دوم از جلد پنجم کتاب ارزشمندش به نام *مأموریت علمی در ایران* (۱۹۰۴)، به زبان‌ها و گویش‌های شمال ایران پرداخت، و جدولی تطبیقی از معنای ۸۷۷ واژه فرانسوی به گویش‌های زبان مازندرانی (رهنه، بارفروش، سمنان، آمل، کلارسک، تنکابن و کجور) و گویش‌های گیلکی (رشت و منارهبازار) ارائه کرد (همان ۲۰۰-۲۴۳). بعدها، کریستن سن (۱۹۳۰) در کتاب *مساهماتی در گویش‌شناسی ایرانی*، به توصیف گویش گیلکی شهر رشت، در کنار گویش‌های فریزندی، یَرَنی و نطنزی و اطراف آنها (در استان اصفهان) و گویش‌های استان سمنان پرداخت. در این کتاب هم پس از ارائه نمونه‌هایی از داستان‌های عامیانه و چند شعر (همان ۹۶-۱۱۹)، یک واژه‌نامه مختصر (همان ۱۲۰-۱۲۳) آمده است.

در ایران و دوران حکومت پهلوی اول که توجه به زبان‌ها و گویش‌های محلی بیشتر شد، نخستین قرارداد کار میدانی برای گردآوری واژه‌های گویشی برای گیلکی امضا شد. طبق اسناد موجود در سازمان اسناد ملی ایران، در تاریخ ۵ خرداد ۱۳۱۴ قراردادی برای ثبت ۳۰۰۰ لغت گیلکی با مواجب ۱۵۰۰ ریال مابین وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه و میرزا محمدعلی خان راد بازقلعه‌ای (محمدعلی افراشته) برای انجام این طرح تاپایان دیمه

همان سال منعقد شده است. اما در عمل، نخستین واژه‌نامه دوزبانه‌ای که از گیلکی در اختیار داریم، کار ارزنده مرحوم دکتر منوچهر ستوده به نام فرهنگ گیلکی است که به عنوان هفتمین نشریه انجمن ایران‌شناسی در سال ۱۳۳۲ منتشر شده است و مرحوم ابراهیم پورداود در مقدمه خود بر این کتاب، آنرا «کاری اساسی» خوانده است. این فرهنگ که احتمالاً نخستین واژه‌نامه گویشی است که مداخل خود را آوانگاری کرده است، برای داده‌های خود به یک نقطه مشخص (مثل رشت) بسنده نکرده و تمایزات گویشی محلات مختلف را ارائه کرده است و برای کسب معنای هر واژه‌ای به متخصصان امر مراجعه کرده است. این فرهنگ زمینه ایجاد فرهنگ‌های گیلکی دیگری چون مرعشی (۱۳۶۳)، پاینده (۱۳۶۶) و نوزاد (۱۳۸۱) شد، و هنوز هم این امر ادامه دارد.

۴. نصاب گیلکی

در بخش نسخ خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران و در میان نسخ خطی اهدایی مرحوم علی‌اصغر حکمت به کتابخانه دانشکده ادبیات، جُنگی خطی به شماره ۳۲۶ وجود دارد که حاوی اشعار و نوشته‌هایی به گیلکی است و در برگه‌های ۳۹ تا ۴۱ آن، متنی به نام «نصاب گیلکی» نگاشته شده است. این متن، تاریخ و امضای نویسنده مشخصی ندارد، اما با توجه به عدد ذکر شده در ابتدای یکی دیگر از شعرهای این مجموعه به صورت ۳۱۱ (۱۳۱۱) در برگه ۵۰ متن، می‌توان چنین پنداشت که متن به دوران پهلوی اول تعلق دارد.

نصاب گیلکی متنی است در ۲۵ بیت، که در دو قسمت ارائه شده است. بخش اول این نصاب ۱۸ بیت در بحر متقارب (فعولن فعولن فعولن فعول) است و معنای ۵۳ واژه را عرضه می‌کند. بخش دوم نیز ۷ بیت در بحر مجتث (مفاعلن فعلات مفاعلن فعلن) است و به ارائه معنای ۲۵ واژه می‌پردازد.

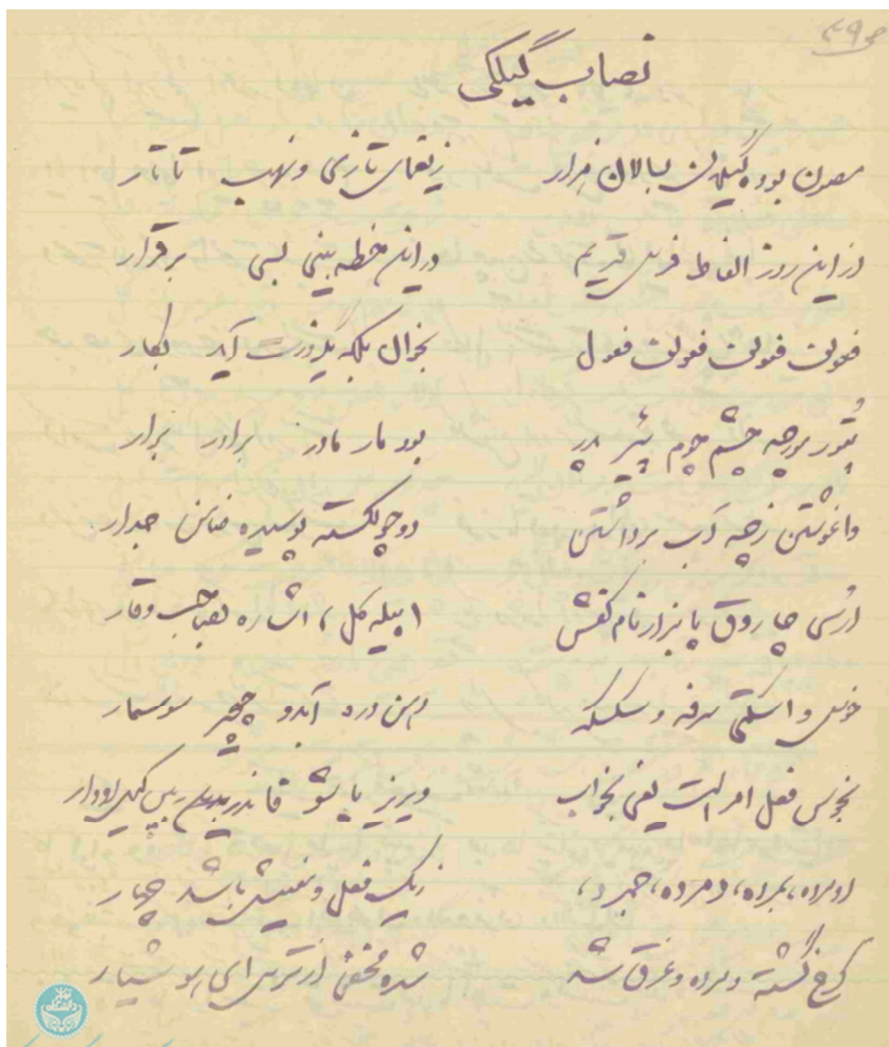
نکته قابل توجه این است که در بیت دوم این نصاب، به جای «واژه‌های گیلکی» از عبارت «الفاظ فُرس قدیم» استفاده شده است. مدارکی در اختیار داریم که تا قبل از مطالعات جدی بر روی گویش‌های ایرانی، تصور عامه (و حتی محققین اولیه) از گویش‌های غیر فارسی، «فُرس قدیم» بوده است؛ و گویش‌های مرکزی ایران (از جمله مناطقی چون نائین و جرقویه و بلوک برزاوند اردستان) از نظر مردم و بسیاری از پژوهشگران نخستین با عنوان «فُرس قدیم» شناخته می‌شدند (محمودی بختیاری ۱۳۹۱). ادوارد براون نیز در به این نکته اشاره کرده است:

یک نصاب گیلکی از دوره پهلوی اول (بهروز محمودی بختیاری و مریم سادات فیاضی) ۴۹

وقتی نویسنده‌ای مانند حمدالله مستوفی می‌گوید در فلات قریه به زبان پهلوی تکلم می‌کنند، معنای این کلام و مقصود وی بیش از جوابی نیست که یکی از روستائیان اهل قهرود به سؤال نویسنده داده است. پرسش نگارنده این بود که قهرودی‌ها به چه لهجه‌ای صحبت می‌کنند؟ روستایی پاسخ داد: فرس قدیم. (براون ۱۳۳۳: ۱۲۶)

همچنین از کاربست واژه‌هایی همچون برج/ینل در بیت اول بخش دوم نصاب و دون /شیل در بیت آخر هم برای برابرنهاد کلمه «فقیر» می‌توان دریافت که نویسنده ضمن آشنایی با زبان فرانسه، احتمالاً فردی باسواد و از طبقه اجتماعی بالای جامعه بوده است. چرا که در آن روزگار، دانستن زبان دیگر، اغلب مستلزم تحصیل بود که این دومی خود به سادگی برای طبقات پایین جامعه میسر نمی‌شد.

در ارائه این نصاب، به منظور سهولت در معرفی واژه‌ها، اییات را زیر هم آورده‌ایم و واژه‌های گیلکی را داخل گیومه ذکر کرده‌ایم، و صورت آوانوشتۀ واژه‌ها برای سهولت در مقابل آنها آمده‌اند.

متن این نصاب به شرح زیر است:

	مصون بوده گیلان به سالان هزار
	ز یغمای تازی و نهب تاتار ^۴
	از این رو، ز الفاظ فرس قدیم
	در این خطه بینی بسی برقرار
	فعولن فعولن فعولن فعل
	بخوان، بلکه یکروزت آید به کار

یک نصاب گیلکی از دورۀ پهلوی اول (بهرز محمودی بختیاری و مریم سادات فیاضی) ۵۱

putur, čum, per	«پُتور» مورچه، چشم «چوم»، «پُتیر» ^۵ پدر
mār, bərār	بود «مار» مادر، برادر «برار»
vāyuštən	«واغوشتن» ز چه آب برداشتن
dučulkəstə, jədār	«دوچولکسته» ^۶ پوشیده، ضامن «جدار» ^۷
ursi, pābəzār	«اُرسی» ^۸ چاروق، «پابزار» نام کفش
piləkal	«پیلەکل» اشاره به صاحب وقار
xus, eskriti	«خوس» و «اسکتی» سرفه و سکسکه
ābedu, čučar	دهن دره «آبدو»، «چُچَر» سوسمار
buxus	«بخوس» ^۹ فعل امر است، یعنی بخواب
vırtz, fāndar, udār	«ویریز» ^{۱۰} پاشو، «فاندر» ^{۱۱} بین، کیل «اودار» ^{۱۲}
umardə, bəmərdə, dəmərdə, jamard	«اومرده» ^{۱۳} ، «بمرده» ^{۱۴} ، «دمرده» ^{۱۵} ، «جمرد» ^{۱۶}
	ز یک فعل و معنی باشد چهار
	کِرخ گشته و مُرده و غرق شد
	شده مخفی از ترس، ای هوشیار
İzə, āvir, āyuz	«ایزه» کَم، «آویر» گَم، «آغوز» گردکان ^{۱۷}
bijır, bujor, bavar	«بی جیر» زیر، «بوجور» بالا، «باور» ^{۱۸} بیار
aye, uye, dım	«ایا» اینجا، اونجا «اویا»، چهره «دیم»
əškəf, dımə	بود «اشکف» آرنج و «دیمه» ^{۱۹} کنار
dəmaxtə, vāmaxtə	«دمخته» ^{۲۰} لگد زد، «وامخته» ^{۲۱} بجُست
hačın, gālīmālı	«هاچین» بی جهت، «گالیمالی» غبار
jəbəd	«جَبَد» ^{۲۲} جای آویز خربوزه است
fəkāl, pərčın	«فکال» است ته مانده، «پَرچین» حصار
kərāt	«کرات» نام مرغان تخم آور است
koluškən	«کُلُشکن» بود مرغک جوجه دار
dəyən, kaškarət	«دغن» ^{۲۳} جوب آب و زغن «کشکرت»
fuzəmə, sitə	«فوزما» ^{۲۴} تقلا بدان، «سیتە» سار
hārāy, ızgarə	«هارای» «اُزگره» بانگ اما دو جور
	یکی در ندا، دومی در فرار
lāfand, vırtis	طناب است «لافند»، «وریس» ^{۲۵} است نخ
kološ, rıso	«وریس» با «کُلُش» ^{۲۶} بند و «ریسه» ^{۲۷} قطار

	زهی ز حیث درازی، قد تو برج ایفل
	دهان تنگ تو گور بخیل کرده خجل
	مفاعِلن فَعَلات مفاعِلن فَعَلن
	ز بحر مجتث برخوان و لیک، از ته دل
vəlaš, təməš, jolf	وَلَش تَمَشک و «تَمَش» ۲۸ خار و «جَلَف» ۲۹ کَر دابَه ۳۰
kalāz, su, kunus	«کلّاز» نَقْل و «سو» روشنی، «کنوس» ازگل
āloy, subul, torang	«عالتی» ۳۱ عقاب، «سبول» کک، «ترنگ» قرقاول
gulāz, himə, čəl	«گولاز» ۳۲ رقص بود، «همه» هیزم و «چل» گل
kalə, lat, dəbəkə, šuš, iskət, čānču	«کله» ۳۳ «لت» ۳۴ و «دبکه» ۳۵ «شوش» ۳۶ و «ایسکت» ۳۷ و «چان‌چو» ۳۸
lupāyə	«لوپایه» ۳۹ را که ز چوب است، جملگی حاصل
lakumə, xumə	«لاکومه» کرجی باری است، «خومه» لان طیور
kumə, gabəl	چه «کومه» کلبه بدان، فک اسفل است «گبل» ۴۰
dumāy-čayə	«دماغ‌چاغه» به معنی صاحب ثروت
fəyır	«فقیر» یعنی مانند بنده دون اشل

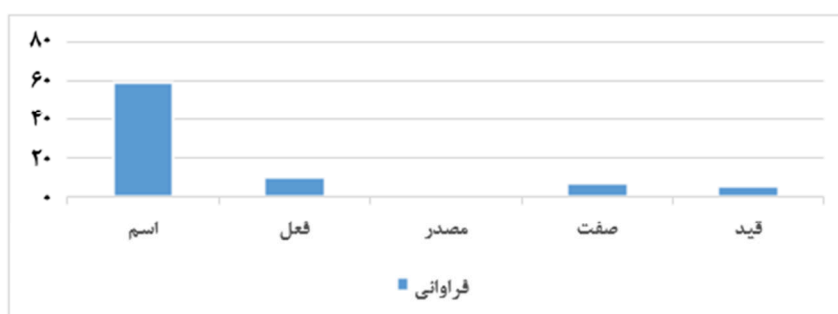
۵. بحث و نتیجه‌گیری

مستندسازی گونه‌های زبانی راهی است به سوی حفظ میراث فرهنگی اقوام و گامی در راستای تاب‌آوری زبان‌ها و گویش‌ها در برابر دامن‌گستری ارتباطات در بستر رسانه، جابه‌جایی پیوسته اقوام و راه‌یابی اشکال گوناگون مدرنیته به پنهان‌ترین زوایای زندگی امروزی. از بررسی نصاب نویافته حاضر مشخص می‌شود که واژه‌هایی چون «گولاز» (رقص) جایی در تاریخ گیلکی جا مانده‌اند و در گذر زمان دچار تحولات معنایی شده‌اند. شاید خوانش شعری از افراشته^{۴۱} موجب شده تا نوزاد نزدیک‌ترین معادل و نه دقیقاً همین معنا را برای این واژه به دست دهد. این در حالی است که درپاره‌ای موارد همچون، «جدار»، علیرغم موجود بودن واژه و برابرنهاد آن در فرهنگ‌های گویشی، مصداقی برای آن نمی‌توان یافت و خواننده با توجه به اطلاعات ارائه‌شده نمی‌تواند هیچ اطلاعی از شکل، اندازه، چگونگی کارکرد و ضرورت آن در ساخت بنا به دست آورد. مواردی از این دست نشان‌دهنده اهمیت مستندسازی دقیق گونه‌های زبانی و تلاش برای حفظ آنهاست.

از مطالعه نصاب گیلکی حاضر مشخص شد که واژه‌های به‌کاررفته در آن به مقولات مختلف کلام تعلق دارند. از مقوله مصدر ۱ مورد (از چاه آب برداشتن)، از مقوله فعل ۱۰

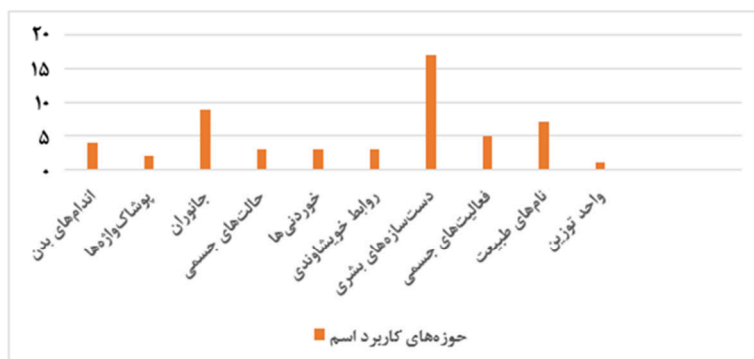
یک نصاب گیلکی از دوره پهلوی اول (بهرز محمودی بختیاری و مریم سادات فیاضی) ۵۳

نمونه شامل ۴ فعل امر (بخواب، پاشو، ببین، بیاور) و ۶ فعل ماضی (کرخ شده، مُرد، غرق شد، مخفی شد، لگد زد، جستجو کرد)، از مقوله صفت، ۷ مورد (پوسیده، صاحب وقار، گم، عمیق، کم، صاحب ثروت و فقیر) و از مقوله قید ۶ نمونه (بی جهت، زیر، بالا، اینجا، آنجا و کنار) در متن آمده‌اند و عمده واژه‌های این نصاب از مقوله اسم هستند (۵۴ اسم). توزیع مقولات کلام در نصاب گیلکی را می‌توان در نمودار (۱) ملاحظه کرد.

نمودار ۱. فراوانی مقولات کلام در نصاب گیلکی

مقوله اسم دربردارنده واژه‌هایی از حوزه‌های دست‌سازهای بشر ۱۷ مورد (آویز خربزه، حصار، بام‌پوش چوبی خانه‌های گلی، افزار چوبی میوه‌چینی، ترکه، چوب ضامن، افزار چوبی حمل بار، افزار چوبی حمل برنج، کرجی باری، کلبه، لانه طیور، چوب آب، طناب، نخ، بند کاهی، ریس، ضامن)، جانوران ۹ مورد (مورچه، سوسمار، مرغ تخم‌آور، مرغ جوجه‌دار، کشکرت، سار، عقاب، کبک، قرقاول)، نام‌های طبیعت ۷ مورد (غبار، ته‌مانده، خار، روشنی، هیزم، گل، درختزار)، فعالیت جسمی ۵ مورد (تقلا، رقص، ندا و فریاد، نقل)، اندام‌های بدن ۴ مورد (چشم، چهره، آرنج، فک اسفل)، خوردنی‌ها ۳ مورد (گردو، تمشک، ازگل)، روابط خویشاوندی ۳ مورد (پدر، مادر، برادر)، حالت‌های جسمی ۳ مورد (سرفه، سکسکه، دهان‌دره)، پوشاک‌واژه‌ها ۲ مورد (چارق و کفش) و واحد توزین ۱ مورد (کیل) است. حوزه‌های کاربرد اسم در نمودار ۲ ارائه شده است.

نمودار ۲. فروانی حوزه‌های کاربرد اسم در نصاب گیلکی

واژگان موجود در این نصاب علیرغم کم‌شمار بودن، واجد دلالت‌های فرامتنی‌ای هستند که اطلاعات بوم‌شناختی و هویتی ارزشمندی را در اختیار مخاطب قرار می‌دهند. نکته شایان توجه در دست‌سازهای بشری این است که می‌توان آنها را در دو طبقه کاهی و چوبی جای داد. مصنوعات کاهی آویز خربزه، طناب، نخ، بند کاهی و ریشه، از ساقه‌های برنج خشک‌شده و سازه‌های چوبی حصار، بام‌پوش، افزارهای متفاوت حمل کالا و برنج، ضامن‌های محافظ خانه و لانه طيور با انواع متفاوت چوب ساخته می‌شوند. مواد اولیه سازه‌های بشری در نصاب پیش‌رو، به رهیافتی درباره زیست‌بوم ختم می‌شود؛ این که مکان کاربرد گویش مورد مطالعه در نصاب حاضر، بی‌تردید منطقه‌ای حاصلخیز و پر باران بوده و مگر جز این است که زبان بازتابی است از زیست‌بومش و دست‌سازهای بشر، بوم‌آورد. به همین قیاس، واژه «لاکومه» **کرجی باری** از کاربرد زبان اثر، در منطقه‌ای آب‌خیز حکایت می‌کند.

واژه‌های مربوط به برنج همچون «اودار»، «ویریس»، «کلش» و «لوپایه» بیانگر کشت این محصول کشاورزی در منطقه و اهمیت آن در زیست و معاش روزمره است. همچنین به کار رفتن شمار زیاد جانوران در اثر، به تنوع زیستی این خطه به خصوص پرندگان و ماکیان از یک سو و اهمیت آنها در زندگی ساکنان آن دلالت می‌کند. اشاره به مواردی از این دست، عرصه‌ای است برای نمایش فرهنگی سفره مردمان آن. نگاهی گذرا به خوراکی‌های مردم گیلان، نشان‌دهنده مجموعه متنوع اطعمه‌ای است که ماده طبخ اولیه‌شان برنج یا انواع مرغ و ماکیان بوده است.

پی‌نوشت‌ها

۱. واج‌نگاری این مفردات گویشی از نویسندگان مقاله حاضر است. در مواردی که واژه‌ای در منابع نبوده و گویشوران بومی هم آن را به جا نیاورده‌اند، علامت سؤال گذاشته‌ایم.
۲. به دلیل عدم کاربرد این واژه طی دست‌کم صد سال گذشته، نگارندگان صورت آوایی آن را نیافتند.
۳. با توجه به عدم کاربرد این واژه در گیلکی تقریباً یک صد سال اخیر، صورت آوایی آن بر نگارندگان معلوم نشد.
۴. «تار» به نظر درست‌تر می‌آید.
۵. مرعشی این واژه را به صورت پیر مدخل نموده (مرعشی، ۱۳۶۳: ۱۱۲)، ستوده /per/ را صورت لاهیجانی و /peer/ با کسره کشیده را صورت لنگرودی پدر می‌شمارد (ستوده ۱۳۳۲: ۳۵) اما پاینده و نوزاد آن را به صورت پُر آورده‌اند.
۶. از مصدر دوجولکستن /dučulkəstən/ پژمرده شدن، چروک افتادن، افسردگی (نوزاد ۱۳۸۱: ۲۳۲)
۷. شمعی که به زیر دیوار و ساختمان‌ها زنند؛ چوب‌هایی که زیر شاخه‌های باردار زنند تا شاخه از سنگینی بار نشکند (ستوده ۱۳۳۲: ۶۲). ضامن، شمع (شمع زدن زیر دیوار) (مرعشی ۱۳۶۳: ۱۵۰)؛ چوب‌بستی برای جلوگیری از انهدام و فروپاشی، یا رفع فشار بیش از حد به پایه یا چوب‌بست. این چوب‌بست‌ها ممکن است عمودی و مستقیم به کار رود یا مایل که با دیوار نسبت به زمین یک مثلث قائم‌الزاویه تشکیل دهد؛ (مجازی) کمک و یاور (نوزاد ۱۳۸۱: ۱۴۱).
۸. نوزاد این واژه را به صورت /وروسی/ urusi/ مدخل کرده است (نوزاد ۱۳۸۱: ۳۷).
۹. از مصدر خوفتن /xuftən/ خوابیدن، خفتن (پاینده ۱۳۶۶: ۳۳۴)
۱۰. از مصدر ویریشن /virištən/ برخاستن، به پای خاستن، قیام کردن (نوزاد ۱۳۸۱: ۴۷۵)
۱۱. از مصدر فاندراستن /fānderəstən/ نگاه کردن، دید زدن، دیدن (مرعشی ۱۳۶۳: ۳۱۳)
۱۲. /ودار/، کیل [پیمانه] مختص توزین برنج است، پیمانه برنج (مرعشی ۱۳۶۳: ۷۱)
۱۳. از مصدر مردن /mərdaŋ/ مردن (پاینده ۱۳۶۶: ۶۹۸)
۱۴. از مصدر بمردن /bəmərdəŋ/ مردن (پاینده ۱۳۶۶: ۶۹۸)
۱۵. از مصدر دمردن /dəmərdəŋ/ غرق شدن (مرعشی ۱۳۶۳: ۲۱۴)
۱۶. از مصدر جمردن /ǰəmərdəŋ/ در آتش سوختن و مردن؛ غش و ضعف کردن (مرعشی ۱۳۶۳: ۱۵۲)
۱۷. گردو
۱۸. از مصدر اوردن /avardən/ به معنی آوردن (پاینده ۱۳۶۳: ۳۱). اینکه فعل /bavar/ به صورت «باور» آمده مشخص نیست.

۱۹. مرعشی (۱۳۶۳: ۲۲۰) برای این واژه برابرنهادهای «سایه کنار آفتاب» و «سایه» را پیشنهاد کرده، و پاینده (۱۳۶۶: ۵۸۵) معادل‌های «کنار گوشه‌ها» و «دور و برها» را برای آن برگزیده؛ نوزاد (۱۳۸۱: ۲۴۱) آن را کنار، گوشه، دورتر از دسترس معنی‌گذاری کرده است.
۲۰. از مصدر دمختن /dæmæxtən/ لگدمال کردن، زیر پا نهادن و رد شدن (نوزاد، ۱۳۸۱: ۲۲۸)
۲۱. از مصدر وامختن /vāmæxtən/ جستجو کردن، زیر و رونمودن، درهم ریختن برای یافتن چیزی، کاویدن (نوزاد ۱۳۸۱: ۴۶۸)
۲۲. جَبَد آویزه‌ای است بافته از کاه که برای نگاه داشتن خربزه، هندوانه، دیگ پلو یا خورشید از سقف بام می‌آویختند.
۲۳. نوزاد (۱۳۸۱: ۲۲۶) دغن را به صورت دغن مدخل کرده؛ به معنی شیرابهایی که آب اضافی را جذب و از محل کشت بیرون می‌کشد. مرعشی (۱۳۶۳: ۲۱۲) این واژه را «دغن» مدخل کرده به معنای نهري است که آب زاید روستا را به رودخانه هدایت می‌کند، آبرو شالیزار.
۲۴. موقع کشتی گیلهمردی، حریفان در ابتدا چند دفعه رفت و آمد کرده، یکدیگر را برآورد و سبک و سنگین می‌کنند (مرعشی ۱۳۶۳: ۳۱۸)؛ برجستن، ورجه‌ورجه کردن [مخصوصاً در موقع کشتی گرفتن] (ستوده ۱۳۳۲: ۱۶۹).
۲۵. ویریس /viris/، ریسمان کاهی، الیاف تابیده شده از برنج (مرعشی ۱۳۶۳: ۴۵۱)
۲۶. کولش /kulaš/ کاه زیر برنج که مختص ویریس‌بافی (طناب کاهی) است. به آن کولوش /kuluš/ و کاش /koləš/ هم گفته می‌شود (مرعشی ۱۳۶۳: ۳۵۷)؛ ساقه برنج دروشده، این ساقه‌ها برای جارو و بافتن ریسمان به کار می‌رود (ستوده ۱۳۳۲: ۱۹۴).
۲۷. علفی که به هم تابند و با آن دسته‌های علف را ببندند، گاهی علف‌ریسه نیز خوانده می‌شود (ستوده ۱۳۳۲: ۱۲۲).
۲۸. ستوده (۱۳۳۲: ۵۴) دو تلفظ /təməš/ و /təmuš/ را نیز برای این واژه به معنای تیغ و خار آورده است.
۲۹. ستوده این واژه را در لاهیجانی /jalɸ/ و در ضیابری /jɔɸ/ به معنی عمیق، گود و ژرف ثبت نموده است (ستوده ۱۳۳۲: ۶۵).
۳۰. کردابه به معنای [محل دارای] آب عمیق، هنوز هم در گویش‌های ایرانی رواج دارد؛ مانند «قنات کردابه» که از جاذبه‌های گردشگری خُنداب در استان مرکزی است.
۳۱. ستوده (۱۳۳۲: ۵) این واژه را به صورت آلع با دو تلفظ /āloq/ رشتی و /aloq/ کسمایی و لاهیجانی ثبت کرده است.
۳۲. برای این واژه در چهار فرهنگ مورد استناد پژوهش حاضر معنی‌گذاری‌هایی متفاوتی صورت گرفته است: باد و بروت، تکبر، نخوت (ستوده ۱۳۳۲: ۲۱۸)؛ افتخار (مرعشی ۱۳۶۳: ۱۵۰)؛ کبر و غرور،

یک نصاب گیلکی از دوره پهلوی اول (بهروز محمودی بختیاری و مریم سادات فیاضی) ۵۷

خودنمایی و جلوه‌گری از ناز و غرور، جست‌وخیزهای شادمانه و توجه برانگیز، فخر و مباهات (نوزاد ۱۳۸۱: ۴۰۷). پاینده نیز دو واژه رخص /raxs/ و گیلار /gilār/ را معادل رقص به کار برده است (پاینده ۱۳۶۶: ۳۹۷).

۳۳. کله، درخت‌زار (مرعشی ۱۳۶۳: ۳۴۷)

۳۴. لت، تخته‌ای است که با آن بام خانه‌های گالی‌پوشی و لته‌پوشی را می‌پوشانند (مرعشی ۱۳۶۳: ۳۹۷)

۳۵. چوبی به درازای ۷۵ تا ۹۰ سانتیمتر و تقریباً قرص و محکم که از زمین برای ریختن میوه به سوی شاخه‌های بلند پر بار درخت هدف‌گیری و پرتاب می‌شود، وسیله‌ای خاص برای میوه‌چینی (نوزاد ۱۳۸۱: ۲۱۷).

۳۶. ترکه (ستوده ۱۳۳۲: ۱۵۸)

۳۷. چوب ضامن زیر پیش‌دامنه خانه روستایی (مرعشی ۱۳۶۳: ۷۹).

۳۸. چانچو، چانچوب یا چوب روی شانه، چوب دراز نسبتاً خمیده‌ای است که آن را از چوب درخت آزاد می‌سازند و زنبیل‌های پر از بار را به قصد حمل به دو سر آن آویزان می‌کنند (مرعشی ۱۳۶۳: ۱۶۰). اکبر رادی هم در نمایشنامه پلکان خود این واژه را به کار برده است: «مشدی آقا: یه‌روز ماهی چانچو می‌زنی می‌بری جمعه‌بازار، یه‌روز با دوچرخه مسافرکشی می‌کنی.» (رادی ۱۳۶۸: ۲۰).

۳۹. لویاپیه، چوب بلندی به طول دو متر و نیم جهت حمل بسته‌های برنج از مزرعه به منزل (مرعشی ۱۳۶۳: ۴۰۱). منظور شاعر این است که تمامی واژه‌های ذکر شده در بیت قبلی، از محصولات لویاپیه هستند.

۴۰. نوزاد این واژه را به صورت گابیل /gabıl/ مدخل کرده و برای آن دو معنی (۱) لوچه، لب‌هایی که به انگیزه احساسی جمع شده باشد؛ (۲) نشستگاه دندان و آرواره به دست داده و می‌نویسد: «افراشته در معنی دوم گوید: می‌لب و لوچه و اچرا هسته/ می‌گاز و گابیل همه فووسته» /mi ləb u lowčə / vačərhastə/ mi gāz o gabıl hamə fuvostə (لب و لوچه‌ام همه چاک‌چاک شده است/ دندان‌ها و آرواره‌ام تمام ریخته است) (نوزاد ۱۳۸۱: ۳۹۲).

۴۱. خودا پسی تو رازقی، هر چی دارم جه تو دارم/ می دس و قلم گولاز کونه، کره تره تارفا دارم /xudā pəsi tu rāzəyi har čı darəm jə tu darəm/ mı dəs u gələm gulāz kunə kərə tərə tarfa dərəm/ (خدایا تو روزی‌دهنده‌ای هرچه دارم از تو دارم/ دست و قلمم شادمانه جست‌وخیز می‌کند [می‌رقصد] دارم از تو تعریف می‌کنم) (نوزاد ۱۳۸۱: ۴۰۷)

کتاب‌نامه

براون، ادوارد. (۱۳۳۳). تاریخ ادبیات ایران از قدیم‌ترین روزگاران تا زمان فردوسی (جلد اول)، ترجمه علی پاشا صالح. تهران: انتشارات کتابخانه ابن سینا.

- برجیان، حبیب (۱۳۸۳). «نصاب ولایتی رضادرویش کویایی». نامه پارسی ۳/۹: ۶۳-۸۰.
- پاینده (لنگرودی)، محمود (۱۳۶۶). فرهنگ گیل و دیلم (فارسی به گیلکی)، تهران: موسسه انتشارات امیرکبیر.
- تفضلی، احمد (۱۳۴۱). «واژه‌های گویشی در تحفه المومنین». فرهنگ (انتشارات سازمان فرهنگ عامه) ۲: ۹۵-۱۴۹.
- جدیدی، محمدرضا (۱۳۹۰). نصاب واژه‌های سمنانی سروده محمدباقر نیری و فرهنگ شکوهی. سمنان: انتشارات حبله‌رود.
- حسنعلی‌زاده، سمانه، علی شهیدی و زهره زرشناس (۱۴۰۱). «کارکرد فرهنگ‌های منظوم دوزبانه فارسی - ترکی در انتقال دانش زبان فارسی در دوره عثمانی در آناتولی». نشریه زبان و ادب فارسی دانشگاه تبریز ۲۴۵: ۷۳-۹۶.
- رادی، اکبر (۱۳۶۸). پلکان. تهران: انتشارات نمایش.
- دارن [دورن]، برنارد (۱۲۸۳/۱۸۶۱). کتاب کنز‌الاسرار که مشتمل بر دیوان امیرپازواری مازندرانی است. سن‌پترزبورگ: مطبع آکادمیه امپراطورته.
- ذبیحی، علی. (۱۳۹۴). منظومه نصاب طبری: دیگر نصاب‌ها. تهران: رسانش نوین.
- رضائی، جمال (۱۳۴۴). گویش بیرجند، بخش نخست: فرهنگ ملا علی‌شرف صبوچی. تهران: ایران‌کوده.
- ستوده، منوچهر (۱۳۳۲). فرهنگ گیلکی. تهران: نشریه انجمن ایران‌شناسی.
- صادقی، علی‌اشرف. (۱۳۷۹). نگاهی به گویش‌نامه‌های ایرانی. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- صادقی، علی‌اشرف. (۱۳۸۱). «قطعه‌هایی باز یافته از کتاب الموازنه حمزه اصفهانی». نامه ایران باستان ۳: ۱-۶۲.
- فراهانی قائم‌مقامی، میرزا صادق. (۱۳۱۲). دیوان کامل بزرگترین استاد سخن عراقی در در قرن اخیر، میرزا صادق خان امیری قائم‌مقام فراهانی، به تصحیح وحید دستگردی. تهران: مطبعه ارمغان.
- کیا، صادق (۱۳۲۷). واژه‌نامه طبری. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- کیا، صادق. (۱۳۵۷). واژه‌های گویشی در هفت واژه‌نامه فارسی. تهران: فرهنگستان زبان ایران.
- محمودی بختیاری، بهروز (۱۳۸۷). «نصاب انگلیسی فرهادمیرزا معتمدالدوله». آینه میراث ۴۱: ۳۲۴-۳۵۰.
- محمودی بختیاری، بهروز (۱۳۹۱). «اسنادی از نخستین تلاش‌های ملی جهت گردآوری گویش‌های ایرانی: واژه‌های محلی شهرضا و اردستان». پیام بهارستان ۱: ۵۲۱-۵۳۵.
- محمودی بختیاری، بهروز (۱۳۹۹). «واژه‌ها و اشارات گویشی در فرهنگ نظام». زبان و زبان‌شناسی ۳۲: ۱۲۰-۱۷۷.

یک نصاب گیلکی از دوره پهلوی اول (بهروز محمودی بختیاری و مریم سادات فیاضی) ۵۹

- محمودی بختیاری، بهروز و فائقه شاه‌حسینی (۱۳۹۷). «کهن‌ترین واژه‌نامه گیلکی از قرن نوزدهم». پژوهش‌های زبانی-ادبی قفقاز و کاسپین ۱: ۲۳-۴۲.
- مدبری، محمود. (۱۳۸۲). «واژه‌های گویشی در مخزن الادویه». نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید باهنر کرمان ۱۳: ۱۸۷-۲۱۱.
- مدنی، رضا. (۱۳۶۶). «سی و چند واژه گیلکی در جانورشناسی». در م. پ. جکتاجی (گردآورنده)، گیلان‌نامه: مجموعه مقالات گیلان‌شناسی. رشت: طاعتی، صص ۱۹۱-۲۳۰.
- مرعشی، احمد (۱۳۶۳). واژه‌نامه گویش گیلکی به انضمام اصطلاحات و ضرب‌المثل‌های گیلکی، رشت: انتشارات طاعتی.
- منظم‌الشعرا (۱۳۳۲). «اصطلاحات لهجه کازرونی». مهر ۴/۹: ۱۶۶.
- مقدس، ابوعبدالله محمدبن احمد (۱۳۶۱). احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم، ترجمه علینقی منزوی. تهران: شرکت مولفان و مترجمان ایران.
- نائبی، محمد صادق (۱۳۸۳). نصاب صادق. میانه: محمد صادق نایی.
- نوزاد، فریدون (۱۳۸۱). گیله‌گب (فرهنگی گیلکی-فارسی). رشت: انتشارات دانشگاه گیلان.
- نیرومند، محمدباقر. (۱۳۴۹). نصاب شوشتر. تهران: انتشارات کتابخانه صدر.

Bérésine, Ilja Nikolaevič (1853), *Recherches sur des Dialectes Persans*, Casan.

Borjian, Habib (2010), "Nesāb-e Tabari Revisited: A Nazandarani Glossary from the Nineteenth-Century". *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung*, v. 63, n. 1.

Christensen, Arthur (1930), *Contributions a la Dialectologie Iranienne*, Kobenhavn.

Chodzko, A. (1842), *Specimens of the Popular Poetry of Persia, as Founded in the Adventures and Improvisations of Kurroglou*, London.

Melgounof, G. (1868), "Essai sur les dialectes de Mazanderan et de Ghilan", *Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft (ZDMG)* XXII.

Morgan, J. de. (1904), *Missions Cientifique en Perse V (Etudes linguistiques)*, *Dialects du Kurds, Langues et Dialects du Nord de la Perse*, Paris: Imprimerie Nationale.